

Summary

Kivalov S. V. On the Problems of Determination of Subject-matter Jurisdiction in Administrative Court Procedure. — Article.

The normative regulation of the rules of subject-matter jurisdiction in the administrative court procedure is aimed at the differentiation of the competence concerning trial and disposal of administrative cases by administrative courts of the first instance. The article analyses the category of subject-matter jurisdiction, the meaning of the rules of subject-matter jurisdiction in administrative court procedure and the detection of gaps in the legal regulation of the rules of subject-matter jurisdiction in the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

Keywords: administrative court procedure, competence of administrative courts, jurisdiction, subject-matter jurisdiction of administrative cases.

УДК 340:572.02

В. В. Завальнюк

ПРИНЦИПИ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВА

Оцінюючи стан вітчизняної юридичної науки в цілому та загальнотеоретичної юриспруденції зокрема, слід відзначити кризу парадигми юридичного позитивізму, коріння якого сягають ще радянських часів. Редукція права виключно до його нормативного змісту та джерел права призвела до неспроможності виявити нові явища у праві, оцінити його ефективність, визначити нові шляхи розвитку позитивного права тощо. Очевидною є не тільки необхідність, але й ознаки наукової революції або зміни парадигми права. Поняття наукової парадигми, уведене Томасом Куном, сьогодні означає систему категорій та методологічних інструментів певної галузі знань, відповідно до яких організується дослідницька практика науковим співтовариством у певний історичний період. Парадигма — одне з ключових понять сучасної філософії науки, що означає, по-перше, сукупність переконань, цінностей, методів і технічних засобів, що забезпечує існування наукової традиції, по-друге, наявність наукового співтовариства, яке сповідує певну парадигму.

Зміна парадигм є науковою революцією, тобто повною або частковою зміною теоретико-методологічних основ наукової діяльності. В межах юридичної науки аналогом парадигми, як переконливо доводить В. В. Лапаєва, є тип праворозуміння, тобто теоретико-методологічний підхід до формування образу права, здійснюваний в рамках певної методології аналізу з позицій того чи іншого теоретичного бачення проблеми [1].

Типологія праворозуміння сучасної юридичної наукової спільноти є дискусійним питанням. В. С. Нерсесянц та його школа виокремлюють три основних типи розуміння права: легістський (позитивістський), природно-правовий (юснатуралістичний) і лібертарно-юридичний [2]. О. В. Мартишин розрізняє чотири типи праворозуміння: юридичний позитивізм (нормативізм), соціологічний позитивізм, теорії природного права та філософське розуміння права.

Крім цих класичних типів, О. В. Мартишин визначає ще один, похідний від них, — інтегративний, заснований на комбінації принципів, що лежать в основі перших чотирьох типів [3].

І. Л. Честнов розглядає три критерії класифікації праворозуміння, виходячи із трьох типів раціональності, що формують критерії науковості: філософський, соціологічний і культурно-історичний [4].

А. В. Поляків пропонує розрізняти практичний і теоретичний типи праворозуміння. Практичний тип праворозуміння відбивається в суспільній правовій свідомості у вигляді найбільш загальних ознак, що характеризують ставлення суспільства до права. Кожна цивілізація має свій тип праворозуміння. Можна виділити й більш загальні групи, наприклад праворозуміння Сходу та Заходу. Теоретичне праворозуміння, на думку А. В. Полякова, оформлене концептуально, а ціннісні мотиви в ньому ідеологізовані й найчастіше завуальовані. Виходячи із цього критерію, А. В. Поляків розглядає три, на його думку, основних теоретичних типи праворозуміння: природно-правовий, етатистський та соціологічний [5, 37].

Очевидним з наведених типологій є накручування на «тверде ядро» наукової категорії розуміння права (якщо використовувати термінологію Імре Лакатоса) ідеологем, які мало що дають для прирощення знання у сфері юриспруденції. По суті, йдеться про те, наскільки розгалуженими можуть бути позитивізм та неопозитивістські типи праворозуміння. Між тим за межами дискусій залишається питання про мету права та носія права — людину. В цьому сенсі постає питання про необхідність суттєвого корегування існуючих підходів до розуміння права, про зміну парадигми права.

На нашу думку, таким новим типом праворозуміння може стати антропологічна парадигма права. Вона шукає витoki права (тобто матеріальні джерела права) у людині як біосоціальної істоті (у генетиці, соматичній, психічній, гендерних та вікових особливостях людей).

З філософсько-світоглядних позицій антропологічна парадигма права за ставленням до основного питання філософії є матеріалістичною, а за типом методології — позитивістською, оскільки ґрунтує своє бачення права на емпіричних даних, хоча й не обмежується емпіричним рівнем аналізу.

Антропологічне праворозуміння розвивається в руслі тісно взаємопов'язаних підходів — психологічного, феноменологічного, екзистенціального, герменевтичного тощо, прихильники яких трактують право як психічні переживання імперативно-атрибутивного характеру, як продукт індивідуальної інтуїції, що формується в конкретній життєвій ситуації, як порядок соціального спілкування, як засіб забезпечення вільної екзистенції тощо.

Питання про принципи у правовій науці (а юридична антропологія є її складовою частиною) розглядається в багатьох ракурсах. Традиційно виокремлюють принципи права та його складових, законодавства, правової системи, державного устрою тощо. Науковці, прагнучи окреслити певні загальні підстави досліджуваного предмета, називають ті чи інші принципи, часом не виправдано зміщуючи їх, як правильно зауважує А. Ф. Черданцев, з властивостями або

ознаками того чи іншого соціального явища [6, 52]. Проте принцип, швидше за все, категорія не онтологічного, а епістемологічного характеру. Виходячи з цього слід висувати на перший план принципи пізнання, які за своєю суттю виступають певними правилами дослідження об'єктів науки [7, 42].

Тому питання про гносеологічні засади антропологічної парадигми права — це питання про вихідні засади, головні ідеї, які лежать в основі пізнавальної діяльності і використовуються вченими з метою достовірної та повної рефлексії людського виміру права. Питання про вихідні методологічні засади юридичної антропології не можна назвати новим для загальнотеоретичної юриспруденції. Так, цієї проблематики торкався у своєму дисертаційному дослідженні російський дослідник О. О. Пучков [8, 130–148], який виокремлює такі принципи юридичної антропології:

- 1) принцип зв'язку біологічного і соціального;
- 2) принцип інтерпретації людини як біосоціальної істоти і правового універсуму;
- 3) принцип соціального характеру матеріально-тілесного життя;
- 4) принцип єдності духовного і матеріального у розвитку суспільних відносин;
- 5) принцип зв'язку індивідуального і соціального;
- 6) принцип стратифікації, тобто диференціації населення на різні мовні, релігійні, етнічні, расові чи ідеологічні спільноти, інституціоналізації процесу їх соціальної взаємодії, що відбувається на рівні еліт цих спільнот.

На нашу думку, у запропонованій О. О. Пучковим системі принципів юридичної антропології є наявним змішування матеріалістичного та ідеалістичного методологічних підходів, намагання поєднати позитивістську та непозитивістську методологію. Інакше кажучи, він пропонує еkleктичне розуміння принципів, що само по собі унеможливує існування цілісної парадигми. Хоча не можна не визнати необхідність співвіднесення антропологічної парадигми з новітніми науково-методологічними засобами, зокрема, аксіологією та дотичним до неї екзистенційним підходом.

На нашу думку, з урахуванням спільного та відмінного у правовій аксіології та правовій антропології антропологічна парадигма права включатиме:

— принцип антропоцентризму — визнання людини, а не норми, правового припису, суспільства або держави центром правової реальності, навколо потреб та системи комунікацій якої обертається світ правових явищ. Вираження та задоволення розумних потреб людини мають виступати основним критерієм оцінки ефективності дії права та діяльності держави. В цьому плані особливу значущість для юридичної антропології має розроблений П. М. Рабіновичем та його науковою школою потребний підхід.

Буття людини в праві полягає в тому, що окрім традиційних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та законних інтересів, якими наділені суб'єкти права і які конкретизуються в індивідуальних правових актах, людина з її почуттями, волею, свідомістю індивідуалізує себе в праві шляхом оцінки та легітимації правових норм, державної влади, правового порядку. У зв'язку

з цим, буття людини у праві є більш яскравим, різноманітним, багатим, ніж суто правові відносини та акти правової поведінки, які людині «пропонує» нормоцентристський підхід до права;

— принцип натуралізму — увага до проявів у праві біологічної природи людини, а не тільки розгляд людини як соціальної істоти, що було властиво попереднім пануючим парадигмам права. Відзначимо, що такі яскраво виражені антропні терміни, як «людина», як і «чоловік», «жінка», «дитина», практично не фігурують (за винятком конституційного права та права прав людини) в жодному з національних правопорядків. Натомість використовуються такі собі «правові етикетки», як «особа», «контрагент», «обвинувачений», «заявник» тощо, які покликані позначати не людину як таку, а ту соціальну роль, яку вона на цей момент відіграє в соціальному житті. Антропологічна парадигма права бачить людину носієм і основною метою права;

— принцип антропометризму — визнання прав, свобод та законних інтересів людини основним критерієм критичного осмислення позитивного права та правозастосовної практики. Антропологічний підхід у праві в цьому плані виступає як спеціальний різновид аксіологічного підходу, оскільки вимагає розглядати правові явища з позицій визнання основоположної цінності людини. Зазначимо, що на відміну від соціалістичної юриспруденції юридична антропологія робить акцент на цінності людини, а не особистості. М. С. Малєїн декларував: «Закон існує для особистості, але не вона для закону», оскільки «повага до особистості виражається у визнанні її єдиною цінністю первинного порядку, щодо якої визначаються всі інші вторинні цінності, включаючи право» [9, 4]. В цьому ж ключі О. А. Лукашева стверджувала особистісну цінність права в його гуманістичній орієнтації, здатності забезпечувати інтереси і цілі особистості, її творчий розвиток і соціальну активність [10, 45]. Справа у тому, що такими властивостями, як творчий розвиток та соціальна активність, володіє не кожна людина, а тільки її соціальна сутність — особистість. Антропологічний же підхід ґрунтується на визнанні цінності усякого людського життя, кожної людини, не пов'язуючи жорстко цінність людини з її соціальним буттям. Звідси увага юридичної антропології до тілесної природи людини — людини з її плоттю та кров'ю, а не тільки суб'єкта соціальних зв'язків та соціальних відносин. Звідси — формування сьогодні доктринального обґрунтування інституту соматичних прав людини (О. Е. Старовойтова, М. О. Лаврик).

Тісний зв'язок між методологією юридичної антропології та юридичної аксіології не означає їх повної тотожності: антропологічний підхід володіє й відмінними від аксіологічних методологічних засобів властивостями. У широкому сенсі до антропологічного аналізу ми відносимо усі прийоми дослідження правової реальності, правової науки і правових текстів, пов'язаних з використанням як критерію інтересів, цінностей і прав людини та її буття.

Юридико-антропологічна концепція прав людини дозволяє подолати суперечності між цінностями різних цивілізацій, зокрема, подолати негативні сторони європоцентристського, точніше трансатлантичного (сукупності західноєвропейського та північноамериканського) розуміння прав людини. Як указує

В. М. Капіцин, у ній міститься найбільш аргументована критика позатериторіального та позанаціонального трактування прав людини в західноорієнтованих ліберальних і либертарних теоріях прав людини [11, 64]. Визнання розмаїття концепцій прав людини, яке виробляється юридичною антропологією (наприклад, визнання специфіки ісламської концепції прав людини, африканської хартії прав людини, арабської хартії прав людини), дозволяє дійти висновку про універсальну цінність прав людини зі специфічним змістом цієї цінності у різних цивілізаціях та правових культурах;

— принцип антропоморфізму виявлення у праві та правових явищах людських (антропних) характеристик. Як приклад, ми можемо навести антропоморфні характеристики держави та державної влади, що червоною ниткою проходять крізь усю історію розвитку права. Антропологія влади виступає як концепція, що, по-перше, охоплює сукупність уявлень про існування людини у світі влади, по-друге, про сприйняття влади підвладними. Ця концепція, як уявляється, може стати у пригоді дослідникам держави та державної влади. Принаймні антропологія влади здатна хитнути нібито незаперечну істину про виключно соціальну природу державної влади і протистояти поширенню уявлень про державу як суто бюрократичний та/або правовий механізм.

Влада, в тому числі державна, породжується також природою людини, її інстинктами, потребами, почуттями, інтересами. У свою чергу, уже в самій владі як феномені, породженому функціонуванням живих мислячих істот мимоволі проявляються властивості та риси людини, що надають державній владі антропоморфний характер. Державна влада з позицій юридичної антропології постає не як пасивний інструмент, що служить інтересам суспільства в цілому, або класу, або соціальної групи тощо, а як активно діючий суб'єкт, що переслідує власні інтереси [12]. Дослідженню антропологічних закономірностей державної влади і присвячена ця стаття.

Як уявляється, своєрідній антропологічній науковій експертизі може бути піддана не тільки уся традиційна предметна сфера та інфраструктура державознавства: походження і сутність держави, її форми, функції, державний механізм тощо, але й нові аспекти теорії держави, а саме — співвідношення особистості та держави, образ держави у суспільній та індивідуальній свідомості тощо.

Антропологічне (а подекуди, органіцистське) розуміння онтології державної влади є одним з найдавніших концептів в історії політичної та правової думки. Конфуцій розглядав державу як велику сім'ю, тобто бачив у державі людську істоту у системі споріднених зв'язків. Згідно з соціальною схемою Конфуція, правитель — «син неба» (знов-таки антропна характеристика державця) — лише на декілька сходинок підносився над главою сім'ї [13, 86].

Ототожнення державної влади (і навіть держави) і людини властиве було не тільки давньосхідним та античним авторам, не тільки диктаторам та абсолютним монархам, але й мислителям-раціоналістам, які започаткували модерне державознавство. Так, на обкладинці найбільш відомого твору Томаса Гоббса «Левіафан», присвяченого теорії держави, держава була зображена у вигляді

велетня, який складається з маленьких людей. Антропологічним забарвленням просякнуті договірні та конституційні акти модерних держав. Так, угода «батьків-пілігримів» з «Мейфлауера» (1620 р.) проголошувала, що вони об'єднуються у громадянський політичний організм, тобто надають своєму колективі колоністів рис живої істоти.

Таким чином, формування та конкретизація зазначених принципів юридичної антропології сприяє не лише її розвитку як особливої філософсько-правової та загальнотеоретичної юридичної концепції, але й дозволяє наповнити антропологічним змістом усю правову сферу та доповнити наукові її виміри міфологічними, образними тощо. Специфічність розглянутих нами принципів полягає у можливості їх експлікації також на рівні прикладної юриспруденції.

Література

1. Лапаева В. В. Различные типы правопонимания: анализ научно-практического потенциала // Законодательство и экономика. 2006. № 4. С. 5-15.
2. Варламова Н. В. Типология правопонимания и современные тенденции развития теории права: монография / Н. В. Варламова. — Б.м.: б.и., 2010. — 138 с.
3. Мартышин О. В. Совместимы ли основные типы понимания права? // Государство и право. — 2003. № 6. С. 13-21.
4. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна // Правоведение. 2002. № 2.
5. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. Курс лекций / А. В. Поляков. — СПб., 2004. — С. 37.
6. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев. Екатеринбург: Наука, 1993. 192 с.
7. Цофнас А. Ю. 50 терминов по методологии познания. Краткий словарь-справочник с методическими рекомендациями / А. Ю. Цофнас. — О.: Астропринт, 2007. — 242 с.
8. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве. Теоретические основы: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Пучков Олег Александрович. — Екатеринбург, 2001. 502 с.
9. Маленин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Маленин. М.: Юрид. лит., 1981. — 216 с.
10. Лукашова Е. А. Социалистическое право и личность / Е. А. Лукашова. — М.: Наука, 1987. — 262 с.
11. Капицын В. М. Начала современной юридико-антропологической концепции прав человека // Право и государство. 2006. № 8. С. 63-70.
12. Ясан Э. Государство / Эптопи де Ясан; пер. с англ. Г. Покатовича под ред. Ю. Кузнецова. — М.: ИРИСЭП, 2008. — 410 с. — (Серия «Политическая наука»).
13. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая / Л. С. Переломов. — М.: Наука, 1981. — 333 с.

Анотація

Завальнюк В. В. Принципи антропологічної парадигми права. Стаття.

У статті здійснено спробу виокремити специфічні принципи пізнання правової та державної реальності в контексті їх антропологічного бачення. Доведено, що виведення принципів пізнання в площині певної парадигми є однією з необхідних умов самостійності цієї парадигми. Для Антропологічної парадигми права такими принципами виступають: принцип антропоцентризму, принцип натуралізму, принцип антропометризму, принцип антропоморфізму. За допомогою цих принципів здійснюється осягнення права та держави в рамках юридичної антропології.

Ключові слова: принципи пізнання, юридична антропологія, антропологічна парадигма, антропоцентризм, натуралізм, антропометризм, антропоморфізм.

Анотація

Завальнюк В. В. Принципи антропологічної парадигми права. — Стаття.

В статті предпринята спроба виділити специфічні принципи познання правопой и государственной реальности в контексте их антропологического прочтения. Доказано, что вывод принципов познання в плоскости определенной парадигмы является одним из необходимых условий самостоятельности этой парадигмы. Для антропологической парадигмы права такими принципами выступают: принцип антропоцентризма, принцип натурализма, принцип антропометризма, принцип антропоморфизма. С помощью этих принципов осуществляется постижение права и государства в рамках юридической антропологии.

Ключевые слова: принципи познання, юридическая антропология, антропологическая парадигма, антропоцентризм, натурализм, антропометризм, антропоморфизм.

Summary

Zavalniuk V. V. Principles of Anthropological Paradigm of Law. — Article.

The article makes an attempt to isolate specific principles of knowledge of legal and the state reality in the context of its anthropological vision. It is proved that the withdrawal of the principles of knowledge in the plane of a paradigm is one of the necessary conditions of autonomy of such paradigm. For anthropological paradigm of law are the following principles: the principle of anthropocentrism, the principle of naturalism, principle of anthropometrism, the principle of anthropomorphism.

Keywords: principles of knowledge, juridical anthropology, anthropological paradigm, anthropocentrism, naturalism, anthropometrism, anthropomorphism.

УДК 342.925:347.927

Ю. Л. Шеренін

КАСАЦІЯ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОДАТКОВИХ ГАРАНТІЙ ЗАКОННОСТІ У СУДОВОМУ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Серед гарантій реалізації права на судовий захист передбачено додаткові гарантії законності, які здійснюються у формі касаційного оскарження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами. Вищий адміністративний суд України в інформаційних листах, постановках Пленуму узагальнює судову практику з найбільш складних питань правового регулювання вирішення публічно-правових спорів, внаслідок яких адміністративні суди або неоднаково застосовують норми права, або виникають проблеми порушення нормативно визначених процедур судового розгляду, що, в кінцевому випадку, призводить до судових помилок та порушень права на справедливий суд та судовий захист порушених прав, свобод, законних інтересів. Можна назвати Інформаційні листи ВАС України від 24 листопада 2011 р. № 2198/11/13-11 «Щодо застосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, вчинені до 1 січня 2011 року», «Щодо об'єднання в одне провадження позовних вимог кількох осіб, поєднаних родинними зв'язками, згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового